
Martin
BELL

BBC London, Velika Britanija

RAZMATRANJA O VUKOVARU

Najprije bih vam želio zahvaliti što ste mi ukazali čast da me pozovete da prisustvujem i govorim na ovome skupu. Također bih se želio unaprijed ispričati ako ću ikoga uvrijediti svojom iskrenošću ili nesmotrenošću u onome što imam reći. Ali radije bih bio provokativan nego obziran. Slobodno me možete kritizirati. Događaji o kojima govorimo nisu se zbili u mojoj zemlji. Zbili su se u vašoj. Bili su traumatični i zaista pogubni, za tisuće i tisuće ljudi. Još uvijek ne znamo točan broj smrtno stradalih.

Ono po čemu sam ja značajan u ovome slučaju jest to što sam bio svjedokom nekima od tih događaja. Moja su iskustva prije djelomična nego opsežna, kao što je to slučaj s ratnim izvjestiteljima. Moja prisjećanja također će biti djelomična. Nisam povjesničar, ali sam povremeno bio prisutan u stvaranju povijesti, koja se najprije skicira u vijestima. Bio sam u Vukovaru svaki dan u razdoblju između 15. i 21. studenoga godine 1991. Bio sam svjedokom završne faze borbe, pada grada i njegove predaje. Također sam svjedočio izgonu preživjelih civila. Bio sam povlašteni *outsajder*, s pismom autorizacije dobivenim od *Jugoslavenske narodne armije*. Pa ipak, bio je to jedan od najgorih tjedana u mom životu.

Ovo je prigodno, iako sumorno vrijeme za održavanje ovakvog skupa, neposredno nakon višestrukih katastrofa koje su se dogodile u New Yorku i Washingtonu, dok se sukobi i dalje nastavljaju. Ovi nas događaji podsjećaju, kao što su nas podsjećali i opsada i uništavanje Vukovara, da se suvremeno ratovanje po dva osnovna obilježja razlikuje od svih ratova u povijesti. Prvo je to da smo razvili načine međusobnog ubijanja na industrijskom stupnju, načine potpuno nezamislive u ranijim vremenima. Tko bi se sjetio da bi putnički zrakoplov mogao postati instrumentom masovnog ubojstva?

Drugo je obilježje to da civili ne samo da nisu pošteđeni, već su osobito zvjerski ciljani, bilo konvencionalnim oružjem, kao što je to bio slučaj u Vukovaru, bilo im-

proviziranim oružjem, kao što se zbilo u New Yorku. S obzirom na to koliko su se koristile u oba slučaja, *Ženevske konvencije* o pravilima oružanih sukoba kao da i ne postoje.

Imate dovoljno iskustva iz vlastite nedavne povijesti da znate kako ne treba prihvatiti mir kao gotovu činjenicu. Možda je mir napokon stigao u ovaj dio svijeta. Sigurno jest u Sloveniju i ovdje u Hrvatsku, ali nisam tako siguran za ostatak bivše Jugoslavije. Situacija u Bosni, Makedoniji i na Kosovu možda je samo prisilni prekid vatre, održavan pritiskom NATO-a i *Europske zajednice*. Razmislite malo o tome. Tamo su mladi vojnici na dužnosti održavanja mira, koji su imali samo osam godina u vrijeme kada su započeli ti *Balkanski ratovi* – ratovi koji sada, ako se mir ne održi, ulaze u drugo desetljeće postojanja.

Prema mom mišljenju, središnji se događaji tih godina nisu zbili u Bosni, niti u Beogradu, već istodobno ovdje, u ovoj zemlji, u studenom 1991. godine. Bili su to bombardiranje Dubrovnika i razaranje Vukovara. Dubrovnik je privukao daleko najveću pažnju svjetske javnosti. Vukovar nije bio tako međunarodno poznat. Vukovar nije predstavljao – ili se nije smatralo da predstavlja – takvo kulturno i arhitektonsko blago kao Dubrovnik, iako je po mom mišljenju grad na Dunavu bio jednako povijesno značajan, jednako dragocjen i (osim novog hotela koji nije baš oku ugodna slika) jednako lijep.

Dubrovnik je bio spašen od barbara zbog svoje slave i međunarodnog statusa. Oštećeni gradski zvonik, balustrade, palače i mramorne ploče na ulicama popravljene su, djelomično velikodušnošću inozemnih dobročinitelja. Grad je bio vrlo oštećen, ali ne razoren i sveden na ruševine. Njegove srednjovjekovne zidine dobro su ga poslužile. Nikada nije pao, već je ostao na hrvatskom teritoriju. (Iako bi možda trebalo reći da je iz dalje povijesne perspektive, stari grad-država Dubrovnik relativno novi dio Hrvatske.)

Vukovar je, naprotiv, bio spljošten i okupiran. Doslavno je prestao postojati. Pad Vukovara zasigurno je za svakog Hrvata bio najgori dan rata. Stotine komada jakog naoružanja i tisuće komada lakšeg bombardirale su ga do sravnjenja sa zemljom. Sjećam se jednog pukovnika JNA koji je stajao na artiljerijskoj bateriji američkih haubica iz Drugog svjetskog rata hvaleći se kako su pogodili grad s dva milijuna granata – uglavnom *merzerima*, ali i jakim topništvom.

Pregledao sam jednu od tih granata prije no što ju je ispalio. Na čahuri je bila ispisana godina: 1937. Sve te godine bila je čuvana u federalnom jugoslavenskom arsenalu, iščekujući očekivani napad od strane NATO-a ili *Varšavskog pakta* (Titoisti se nikada nisu mogli odlučiti koji), i sa-

da narodi bivše Jugoslavije koriste te granate jedni protiv drugih. To je bila i još uvijek jest tragedija epskih razmjera. Nemojmo to zaboraviti.

Vozeći kroz ruševine na vrhuncu sukoba, moj suputnik i ja tražili smo barem jednu neoštećenu zgradu. Nismo je našli. Barem grm? Čak ni grm. Nikada ranije nisam vidio takvo razaranje u trideset godina koliko sam reporter. Grad je izgledao kao Staljingrad na Dunavu. U rujnu 1991. godine, kada sam još ulazio u grad kroz Nuštar preko žitnih polja kako bih s hrvatske strane izvještavao o opsadi, jedna od najvatrenijih borbi odvijala se na groblju na južnoj periferiji grada. Nadgrobni su spomenici bili oštećeni, a zemlja je bila raskopana tenkovima i ostalim oklopnim vozilima. Sjećam se da sam se pitao kakav je to rat u kojemu nije sigurno ni biti mrtav.

A malo izvan Vukovara, tko se sada sjeća crkve u selu Erdut među vinogradima? Posjećivao sam Erdut zbog sastanaka sa srpskim vojnim zapovjednikom Arkanom koji je tamo bio stacioniran.

Ne ispričavam se zbog toga. Bio mi je potreban pristup i informacije, a on mi je mogao dati oboje. Osim toga, ako novinar u vrijeme rata surađuje samo s onima koje moralno opravdava, prikazat će ograničenu i nedovoljnu, ili možda nikakvu, sliku onoga što se događa. Puno godina kasnije, kada je istočna Slavonija vraćena pod hrvatsku vladavinu, vratio sam se u Erdut i na trenutak pomislio da sam krivo skrenuo. Nešto je nedostajalo. Crkva. Kao i veliku crkvu u Petrinji, i ovu su Srbi sistematski ogoljavali i naposljetku uklonili, tako da joj nije ostalo ni traga: kao da su željeli reći, ovo je mjesto naše i oduvijek je bilo.

Takav kulturni vandalizam s predumišljajem, takvo nepoštivanje povijesti i religije, nešto je što nisam doživio niti u jednoj drugoj ratnoj zoni. Čak ni na Srednjem istoku. Čak ni u Irskoj niti u Africi. Nažalost, to je bilo jedinstveno *Balkanskim ratovima*. Kao i oskvrnuće grobova. A govoreći o Africi, dopustite da usput kažem moje kontroverzno mišljenje, kao preživjelog iz secesijskog rata u Biafri u razdoblju između 1967. i 1970. godine, kako narod Nigerije može narode bivše Jugoslavije poučiti o miru i pomirbi nakon građanskog rata. Bez obzira na to, kaže se – a to se danas također odnosi i na izvanredno stanje u Afganistanu – da možemo živjeti zajedno kao braća ili umrijeti zajedno kao budale. Izbor je naš.

Ti su mračni dani u studenom 1991. godine u Vukovaru i Dubrovniku odredili daljnji tok sukoba u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini u nadolazećim godinama. Moderno je kriviti vojne zapovjednike i nacionaliste s obje strane, uključujući i vašeg bivšeg predsjednika. Krivice

je zasigurno dovoljno za svih. Ali značajan dio krivice mora ostati među zapadnim demokracijama, uključujući i moju.

Bombardiranja Vukovara i Dubrovnika bila su okosnica oko koje se sve okretalo. *Haška konferencija*, kojoj je predsjedavao Lord Carrington zaista je tada imala posla. Tražili su konstitucionalno rješenje prihvatljivo za sve republike raspadajuće Jugoslavije. A *Europska je zajednica* usvojila načelan stav da neće priznati niti jednu republiku dok se ne nađe rješenje za sve njih.

Ali ta je solidarnost počela popuštati pod teretom bombardiranja i pod pritiskom događaja. Moć televizije dovela je razaranja Vukovara u domove ljudi u cijeloj Europi dan za danom kako su se događaji odvijali: to znam, jer sam se svake večeri vraćao u Beograd kako bih napisao moja izvješća i osigurao da se te slike emitiraju putem satelita. U slučaju Dubrovnika bilo je malih zakasnjavanja, jer sam bio odsječen. Ali kada su se i te slike odaslale, imale su jednak, ako ne i veći učinak. Prikazivale su dvije zajednice pod opsadom, Srbe kao agresore i Hrvate kao žrtve. Svijet je sve želio vidjeti crno-bijelo, iako je, po mom mišljenju, sve bilo nijansirano sivim bojama.

Je li Hrvatska vojska mogla osloboditi Vukovar sa zarobljenim oklopnim vozilima iz Varaždina i drugih mjesta, pitanje je za vojne povjesničare, ne za mene. Ja ne znam. Ali znam da nisu učinjeni značajni napori da se prekine opsada. Branitelji grada imali su naredbu da se ne predaju, već da se bore do zadnjeg čovjeka. Vukovar je imao svojevrstan status žrtve, a njegova je žrtvenost upotrijebljena u svrhu dobivanja priznanja Hrvatske od strane *Europske zajednice*.

Ovu sam ocjenu iznio u mojoj knjizi o Balkanskim ratovima, naslovljenoj *In Harm's Way (U opasnosti)*, a ponovit ću je ovdje. Unutar *Europske zajednice*, glavnu ulogu u priznavanju Hrvatske odigrala je Njemačka, koja je svoju diplomatsku snagu upotrijebila u ovom slučaju više nego u ijednom drugom. Njezina je predanost možda bila povezana s unutarnjom dinamikom vladajuće koalicije. Hans Dietrich Genscher, vođa *Slobodnih Demokrata*, sedamnaestu je godinu za redom bio njemački ministar vanjskih poslova. Stranka CSU, bavarsko krilo *Kršćanskih Demokrata*, priželjkivala je njegovu poziciju. Većinom i sami rimokatolici, solidarizirali su se s rimokatolicima u Hrvatskoj. Zato je Genscher morao biti veći katolik, ako ne od Pape, onda barem od Bavaraca. U Zagrebu je smatran herojem, a koliko znam, još uvijek jest. Nema ništa lošega u tome. Hrvatska se borila za svoj život, a građani glavnog grada imali su svako pravo birati svoje heroje.

Od svih europskih zemalja, Velika je Britanija bila najzabrinutija zbog rezultata postepenog priznavanja Hrvatske i Slovenije. Ne zbog neke pro-srpske pristranosti, već zbog činjenica u tom slučaju. Lord Carrington, predsjedavajući *Haške konferencije*, bivši tajnik NATO-a i visoko priznat britanski političar, 2. je prosinca 1991. godine pisao Hansu Van Den Broeku, nizozemskom predsjedniku *Vijeća Ministara* da pokuša spriječiti takvu odluku: "Rano priznanje Hrvatske nesumnjivo bi značilo prekid Konferencije. Također postoji prava opasnost, čak i vjerojatnost da će Bosna i Hercegovina također zatražiti nezavisnost i priznanje, što bi bilo krajnje neprihvatljivo Srbima u toj republici. To bi mogla biti iskra koja će zapaliti Bosnu i Hercegovinu".

I tako se uistinu i dogodilo, baš kao što je Lord Carrington predvidio. *Haška je konferencija* raspuštena, a Bosna i Hercegovina je ostavljena u svojevršnom čistilištu da se za nju bore njezini konstitutivni narodi, a Srbi su udarili prvi. Po mišljenju Warrena Zimmermana, američkog veleposlanika u Beogradu "rat u Bosni tako je postao zaista neizbježan". Počeo je polako, kao što je to obično slučaj s građanskim ratovima. Ali jednom kad je započeo, nije ga se moglo zaustaviti tri i pol godine.

Otežavajući je čimbenik bio to što su Britanci u to vrijeme pregovarali o *Maastrichtskom sporazumu* glede ojačavanja *Europske zajednice*, i tražili njemačku koncesiju za izabrane točke *Sporazuma*. Britanski su *Konzervativci*, tada kao i sada, bili podijeljeni u svojim stavovima o Europi i premijer John Major trebao je nešto što bi svojoj stranci u *Donjem domu* mogao predstaviti kao pobjedu. Dana 10. studenog 1991. godine posjetio je njemačkog kancelara Helmuta Kohla u njegovom uredu u Bonnu.

Bio je to diskretan večernji sastanak: bez konferencije ili izvješća za tisak, bez ijedne riječi novinarima koji su čekali, bez da je ikada išta o tome rečeno. To je bilo neobično. Ali Britanci su dobili koncesiju od Nijemaca, a na nju su ih i podsjetili deset dana nakon završnih *Maastrichtskih pregovora*, na sastanku na kojem je donesena odluka o priznavanju Hrvatske u prosincu 1991. godine. Bio je to, ako ne i službeni dogovor, prikladan sporazum o uzajamnim uslugama.

I zbog toga vjerujem da su Britanci, iz razloga politički pogodnih za njihovu vladajuću stranku, odigrali značajnu ulogu u osuđivanju naroda Bosne i Hercegovine na rat, u kojemu je 200.000 njih izgubilo živote, a dva milijuna svoje domove. To je bilo neprincipijelno, nečasno i sramotno poglavlje naše politike i diplomacije. Vjerujem da vi u Hrvatskoj imate drugačije mišljenje o

tome, ali mi Britanci se toga trebamo prisjećati sa sramom.

Nisam toga bio svjestan u to vrijeme, iako sam osjećao da nešto nikako nije u redu; ali komadiće sam posložio kasnije, iz dokumenata koje sam dobio i rasprava s diplomatima na ophodnji. Nije ih bilo mnogo i postali smo dobri prijatelji, i dok je Bosna padala sve dublje u rat i krvoproliće puno snažnije od ičega što se dogodilo u Hrvatskoj, morali smo se upitati - nije li se to moglo izbjeći? Naravno, moglo se. Ali nije.

Dva dana nakon sastanka u Bonnu otputovao sam u Beograd kako bih izvijestio o pojačanim sukobima u ratu u Hrvatskoj. Ponovo kažem, ne ispričavam se, čak ni ovoj publici, što sam to učinio sa srpske strane bojišnice. Nisam heroj, iako sam poznavao neke (čak i u novinarstvu), od kojih je većina sada pokojna, i uvijek sam se borio ne samo da izvještavam o ratovima, već da ih i preživim. Nema takve kategorije kao što je posthumno novinarstvo, i mrtvi su novinari ispisali svoje zadnje priče.

U Beogradu sam posjetio Lorda Carringtona, koji je jurio gradom s mapama, pokušavajući spasiti pregovore. Tada sam zaposlio mladića koji je imao dar za jezike, koji je meni nedostajao. Zvao se Vladimir Marjanović. Tečno je govorio srpsko-hrvatski, njemački, francuski i engleski, poznavao je japanski, i budući da je odslužio vojni rok kao časnik zadužen za arsenal JNA u Srbiji, znao je kalibre i domete svih oružja koja će se upotrebljavati oko nas. Kasnije je također odigrao i svoju ulogu u vukovarskoj priči kao prisilni vojni obveznik. U izvanrednim okolnostima prijavio sam ga kao volontera-prevoditelja za *Međunarodni odbor Crvenog križa* prilikom predaje Hrvata 18. studenog.

U ratnom televizijskom izvještavanju, pristup predstavlja sve. Bez pristupa nema slika - a bez slika nema priče. Tako smo Vladimir Marjanović i ja, bez velikih nada, posjetili predstojnika ureda za odnose s javnošću *Jugoslavenske narodne armije*, pukovnika Šušnjara. On nije bio ratnik s prve crte, već akademska vrsta vojnika i sigurno bi unutar starog ustrojstva JNA imao obavještajnu podlogu. Rekao nam je da je proučavao prethodne slučajeve odnosa vojske s medijima u ratu.

Na nesreću, s našeg stajališta, među slučajevima koje je proučavao bila je i operacija *Britanskog Odreda* za ponovno osvajanje Falklandskog otočja godine 1982. Bila je to novinarska noćna mora, u kojoj, na sreću, nisam sudjelovao. Sreća igra važnu ulogu u izvještavanju o ratu, kao i u borbi. Na Falklandskom je otočju cenzura bila stroga, a pristup ograničen, a da je *Kraljevska mornarica*, među nama poznata kao *nijema služba*, mogla postupiti po svome,

novinari uopće ne bi imali pristupa. Otplovili bi u tajnosti i kasnije izvijestili o ishodu. Samo je zbog inzistiranja premijerke nekolicini britanskih novinara bilo dozvoljeno da otputuju zajedno s *Odredom*. Stranim novinarima to nije bilo dopušteno.

Na našu sreću, pukovnik Šušnjar nije bio oduševljen *Falklandskim modelom*. Kako se rat u Hrvatskoj pojačavao, on je uspostavio sustav *press-centara*, uglavnom za dobrobit beogradskog tiska, ali iz kojeg nije bio isključen ni strani tisak, čak je bio i dobrodošao. S njegovog stajališta, trebali smo ispričati priču o obrani Jugoslavije. Te nam je noći stigao fax u *Grand Hotel Hyatt*, u kojemu nas pozivaju da se sljedećeg jutra javimo u *press-centar* u pograničnom gradu Šidu.

Propisno smo otputovali i dočekali su nas kava, izvještaj, dodatna dokumentacija i kapetan JNA u oklopnom vozilu, koji nas je pratio kroz desetak cestovnih blokada do zapadnog predgrađa Vukovara. Budući da nije vjerojatno da će se JNA na ovome skupu pohvalno spominjati, želio bih iskoristiti ovu priliku kako bih iskazao štovanje njihovom medijskom djelovanju, koje je, prema tadašnjim standardima, bilo iznimno otvoreno i transparentno – zasigurno mnogo više no tadašnje i sadašnje djelovanje britanskog *Ministarstva obrane*.

Stigli smo u Vukovar u jutro 15. studenog. *Jugoslavenska narodna armija* ostvarila je značajan proboj na uzvisinu na središnjoj fronti prema zapadnom dijelu grada. Otpor je još uvijek bio žestok i s hrvatskog stajališta mislim da bi riječ *herojski* bila opravdana. Pucalo se na sve što se pomaklo. Kolega sa suparničke britanske televizije, ITN, pogriješio je što je izašao na prozor crkve i teško je ranjen. JNA je mobilizirala anti-zrakoplovni top i koristila ga kao tešku artiljeriju, poprečno ispaljujući hlice na preostale hrvatske položaje. U rano poslije podne dana 17. studenog dogovoren je neslužbeni prekid vatre. Predaja je potpisana 18. studenog.

Rat u Vukovaru bio je završen, po zastrašujuću cijenu ljudskih života – od kojih su neki izgubljeni nakon predaje.

U to mi je vrijeme bilo začuđujuće koliki je mali broj časnika JNA bio prisutan na prostorima najžešćih sukoba. Svi su bili u službi u pozadinskim štabovima i svi su prisustvovali ceremoniji potpisivanja. Ali prave su bitke vodili ostali – bataljun rezervista koji su se (barem nam se tako činilo) izuzetno opirali svom učešću. Ulicama su tumarale neregularne čete, divlje odjevene i divljeg ponašanja, koje su izgledale kao da djeluju potpuno izvan službenog naredbodavnog lanca. Nosili su značke prepoznavanja, obojane krpe zavezane na epoletama, kako bi omogućili pri-

padnicima svoje strane da razlikuju prijatelja od dušmana. Ali činilo se da imaju odriježene ruke da na ulicama čine što ih volja.

Zauzimanje Vukovara trajalo je puno duže no što je itko u Beogradu očekivao. Svi se vojnici slažu da su ulične borbe najgora vrsta ratovanja, i izbjegavaju ih koliko je god moguće. Bombardiranje grada bilo je toliko snažno zbog toga što je otpor bio toliko žestok i pješadija je sporo napredovala. Artiljerija je užasno oružje, to zna svatko tko je iskusio takve napade. Ali je ograničena. Do neke granice, ona je nadomjestak za pješadiju. Priprema teren, ali ga ne može zadržati. Bitke se dobivaju samo čizmama na tlu.

JNA je u to vrijeme bila zapravo jedina potpuno djelotvorna federalna institucija u Jugoslaviji, a mislim da se tada i ona počela raspadati i gubiti samopouzdanje. Tih sam dana u svoj dnevnik zabilježio: "Neki su časnici miroljubiviji nego što to svijet vjeruje i duboko su nesretni zbog zadatka koji im je povjeren". I oni su bili pod beogradskim pritiskom, kao da im karijere ovise o tome, a vjerojatno i jesu, da ostvare odavno zakašnjelu i potpunu pobjedu. Ti su časnici bili uglavnom Srbi, ali to nije bila potpuno srpska vojska. Neki su vojnici bili Srbi, neki Albanci a neki *Bosanci*. Sljedeće sam godine u ratu u Bosni i Hercegovini upoznao jednog od muslimanskih branitelja Sarajeva, koji je kao vojnici JNA bio regrutiran za napad na Vukovar i koji je dezertirao. Zašto dati život za zemlju u koju ne vjerujete i koja je zapravo prestala postojati?

U velikoj su mjeri ulične borbe tada bile prepuštene srpskim neregularnim četama *Teritorijalne obrane*. S pravom ih mogu nazvati *četnicima*, jer su se i sami tako nazivali. Nosili su nacionalističke oznake, srpske zastave i bijelog orla. Pjevali su nacionalističke pjesme, neke od kojih su, što se vidjelo kada su snimke prikazane na televiziji, bile jako uvredljive za Hrvate. Nisam ih želio cenzurirati temeljem dobrog ukusa, jer rat nije stvar dobrog ukusa, i pokušao sam stvari prikazati što je moguće vjerodostojnije. Ne ispričavam se ni zbog toga.

Jedan detalj koji mi pada na pamet su vojničke čizme. Rat je vrijeme zaplijene i pljačke, i branitelji Vukovara su se slobodno poslužili čizmama marke *Timberland* uzetima iz BATA-ine tvornice u Borovom Selu. Njihove su žute čizme bile distinktivan dio njihove odore. Pripadnici srpskih neregularnih četa nosili su slične čizme, ali su ih obojili crnom bojom kako ih ne bi slučajno zamijenili za Hrvate.

Pitanje naredbodavnog lanca je vrlo značajno, i bit će presudno u svim budućim suđenjima za ratne zločine. Jesu li te neregularne čete bile unutar ili izvan tog lanca? Zapovjedništvo JNA priznalo je da je problem postojao, ali

su tvrdili da su ga riješili. Zapisao sam što mi je jedan časnik rekao: "Sve naoružane formacije, svejedno odakle su stigle, pod našim su zapovjedništvom i izvršavaju naše naredbe. Sve ostale skupine vraćene su natrag".

"Sve ostale skupine" sigurno se odnosilo na Arkanove takozvane *Tigrove*, koji su djelovali u sjevernom dijelu Vukovara. Sam Arkan prezirao je JNA, kao i sve komuniste. "Oni sve vide crveno", rekao mi je. "Njima je i nebo crveno. Zemlja im je crvena. Stalno ponavljaju druže majore ovo, druže kapetane ono. Nemaju nimalo motivacije". Tada je ispod majice izvukao ogroman srebreni križ, kako bi mi pokazao kakav je on pobožan pravoslavac.

Ozloglašena fotografija Arkana i njegovih boraca u Erdutu, zajedno s pravim malim tigrom iz beogradskog zoološkog vrta, prikazuje ih kako poziraju na tenku koji su u to doba oteli Hrvatima blizu Vukovara. Kada sam ih jednog dana posjetio, Arkan i njegovi ljudi kopali su roveve kako bi se zaštitili od očekivanog napada, ne od strane Hrvata, već od JNA, za koju su vjerovali da planira operaciju kako bi zaplijenila taj njihov tenk.

U to je doba u centru Vukovara bio i jedan istaknuti časnik JNA. Ja ga neću osuđivati, budući da se nadam da će u dogledno vrijeme o njegovim djelima suditi *Haški tribunal* za ratne zločine. Bio je to major JNA Veseljko Šljivančanin, danas tražen na *Tribunalu*. On je predstavniku *Međunarodnog crvenog križa* Nicholasu Borsingeru zabranio pristup vukovarskoj bolnici, dok su Srbi u njoj izabirali 200 muškaraca za koje su vjerovali da su sudjelovali u borbama. Koliko znam, ti su muškarci predani snagama *Territorijalne obrane* i nikad više nisu viđeni živi.

Bio je to užas svojstven Vukovaru – i ne mogu tvrditi da sam sve vrijeme izvještavao o tome, jer nisam sve ni znao. Pripadnici neregularnih četa su počinili ratne zločine i pobili zarobljenike, dok su regularne snage održavale fasadu ispravnosti i službenog postupka. To je bila i svrha ceremonije predaje. JNA je uistinu uključila naš BBC-ev tim u njihov naoružani konvoj koji se kretao prema mjestu događaja u gospodarskoj zgradi među vinogradima na rubu grada. Mi smo bili službeni promatrači, kako bi se pokazalo da se poštuju *Ženevske konvencije*.

S današnjeg bi gledišta rekao da smo bili izmanipulirani. Moj je prevoditelj poslužio i kao prevoditelj gospodina Borsingera, budući da on sam nije bio dorastao tom poslu. Prevođenje nije stvar tehnike. Životi o njemu ovise. Dogovor je bio da žene i djeca mogu ići gdje žele, a na raspolaganju će im biti i autobusi koji će ih prevesti do mjesta predaje u Dvorovima u Bosni i Hercegovini. S muškarcima će se postupati kao sa ratnim zarobljenicima prema

Ženevskim konvencijama. Dogovor nije poštivan, barem sigurno nije u slučaju muškaraca. A gospodin Borsinger, istinski heroj, istjeran je iz zemlje dva dana nakon što je poduzimao napore da spasi živote nevinih ljudi.

Prema dogovoru, tenk JNA ušao je u grad kako bi uklonio kamion pun eksploziva parkiran na posljednjem hrvatskom uporištu u Vukovaru. U životu sam vidio malo događaja tragičnijih od protjerivanja tisuća preživjelih iz grada, pod naoružanom stražom, u poslije podne na dan predaje. Neki su stariji muškarci nosili puške, koje su položili na tlo pred noge Srbima. Bilo je to staro, neuporabljivo oružje, a kad smo već kod toga, bili su to i stari, neuporabljivi muškarci. Snajperi su razborito bili sakriveni: ako bi se posumnjalo da posjedujete snajper, to bi značilo sigurnu smrt.

A moram priznati da čak nisam ni svoj posao obavio osobito dobro. Od pogleda na tu sporu kolonu tisuća poraženih ljudi potpuno sam zanijemio. Želio bih da sam razgovarao s njima, ali nisam ih imao što pitati. Bilo bi to upletanje u njihovu osobnu tugu. Izvještaj te večeri na BBC-u bio je potpuni nesklad između slika koje su govori-
le mnogo i riječi koje im nisu bile dostatne.

Sa ove bi vremenske udaljenosti, nakon deset godina želio odati počast dvama, možda zaboravljenima, herojima opsade i događaja koji su uslijedili. Jedan je bio Hrvat, a drugi Srbin. Hrvat je bio posljednji zapovjednik rova u obrani Vukovara. Za vrijeme rata djelovao je pod lažnim *nom de guerre* imenom. Bilo mu je naređeno da se bori do zadnjeg čovjeka, a za vrijeme završnih pregovora u vinogradu, zajedno s dvojicom kolega pokušao je stupiti u vezu sa Zagrebom kako bi dobio autorizaciju za predaju. Vezе su se prekinule. Svejedno se predao, i tako spasio živote koji bi inače bili izgubljeni – iako bi manje života bilo izgubljeno da se dogovor u cijelosti proveo.

Srpski heroj po mome je mišljenju kapetan Zoran Stanković, glavni patolog JNA u vrijeme opsade i nakon predaje. Bavio se svojim poslom u danima koji su uslijedili, među tisućama leševa premještenima u privremenu mrtvačnicu u staroj ciglani u Vukovaru. Svoju je profesionalnu dužnost obavljao poštujući mrtve, u svakom značenju riječi *poštivati*, i zbog toga je (vjerujem) dva puta bivao unazađen. Tada su uslijedile godine u kojima su tjeskobne obitelji s obiju strana morale čekati na dokumente koji su identificirali mrtve i potvrđivali razloge njihove smrti, zbog stalne izmjene *patološkog protokola* – 20 ili 30 puta s jedne strane i isto toliko s druge.

Poznavao sam dva kapetana Stankovića u tim ratovima, oba su bili heroji. Zoran Stanković je jedan od njih.

Drugi je bio Miloš Stanković, časnik *Britanske vojske* srpskog podrijetla, koji je bio u službi kao savjetnik i prevoditelj generalima Sir Michaelu Roseu i Sir Rupertu Smithu, britanskim zapovjednicima UN-a u Sarajevu 1994. i 1995. godine. Kasnije ga je policija britanskog *Ministarstva obrane* nepropisno uhitila pod sumnjom da je bio špijun bosanskih Srba. On je spasio živote, koji bi bez njega bili izgubljeni. Ne ispričavam se u ime mojih prijatelja, osobito ne ako su heroji.

Moj prijatelj Miloš Stanković imao je dobar izraz za te sukobe. Nazivao ih je *nekrorotovi* ("necrowars"), odnosno ratovi u kojima je teže razmijeniti leševe nego žive ljude i u kojima mrtvi znače više nego živi. Pred ovom cijenjenom publikom, usuđujem se reći da o tome treba razmisliti. Gledajući nakon deset godina unazad na ratove u bivšoj Jugoslaviji, učestalo se pitam: Čemu su služili? I nisu li nas naučili da je vrijeme da ponovo oživimo riječi i duh *Ženevskih konvencija*? Te su konvencije nastale s razlogom, koji su danas vredniji i relevantniji nego ikada ranije.

Ne znam jesu li vukovarski događaji nakon deset godina ostali u hrvatskom sjećanju kao što bi trebali. Možda jesu. Ili se možda, kao i Britanci, želite sjećati samo svojih pobjeda i zaboraviti svoje poraze; ili prikazati svoje poraze kao pobjede, kao što to činimo mi. Uobičajeno je reći da vrijeme liječi sve rane. Mislim da u ovom slučaju nije tako.

Vrijeme neće zaliječiti vukovarsku ranu. Vukovarska će rana ostati u ljudima koji su tamo živjeli, i u Srbiji, i sjećat će je se ova generacija i generacije koje će doći. Vi ovdje proživljavate svoju povijest snažnije i prošlost baca veće sjene ovdje nego igdje drugdje u svijetu.

Zaista bismo trebali oprostiti, ali ne zaboraviti. Zaboraviti bi značilo ne poštivati one koji su poginuli, na obje strane.

Naposljetku, želio bih reći da u ovom slučaju nije bilo pobjednika, već samo gubitnika. U Vukovaru su Hrvati izgubili neprocenjivi dio svoje baštine, koji nikada ne može biti nadoknađen. Srbi su naslijedili ruševinu, koju su pripojili i okupirali neko vrijeme i zatim pravovremeno vratili natrag. Izgubili su samopoštovanje, a dobili nisu ništa osim tuge. Jugoslavija kao takva je prestala postojati.

San o bratstvu i jedinstvu, rođen (ako me sjećanje dobro služi) upravo u Vukovaru, na inauguralnom partijskom sastanku, je iščeznuo. Nije to bio nečastan eksperiment. Ali mogućnost opstanka jugoslavenskog spoja različitih naroda koji žive miran suživot je nestala, možda zauvijek. Nije se ni međunarodna zajednica okitila lovorima.

Najbolja lekcija koju iz ovoga možemo izvući jednostavna je: ne zaboravimo. Zato smo se i okupili ovdje u

Martin Bell
Razmatranja o Vukovaru

Zagrebu na ovoj tužnoj obljetnici. Najveća počast koju možemo iskazati prošlosti jest da učimo iz nje – da učimo kako ne bismo ponavljali njezine greške, niti naše povijesne greške. Svi smo ih mi činili, i ja, također. Nijemci za to imaju izreku: “Nie wieder”. Nikada više.